ALEXANDRU MAREŞ

MĂRUNŢIŞURI CRIPTOGRAFICE

1. Un sistem criptic caracteristic „şcolii putnene”?

Pe una din paginile exemplarului *Triodului Penticostar* (Cracovia, 1491), cumpărat de popa Smadul în 1541 şi donat bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, se află notată o criptogramă (**бжевклоѱжавложж**)[1], asupra căreia a atras atenţia Ion-Radu Mircea. Slavistul opina că aici „pare a fi cifrat numele **шбєиполтъ диольъ**”[2] aparţinând tipografului cărţii, germanul Schweipolt Fyol. Faptul că s-a notat **д** în **диольъ** cu valoarea *f* reprezintă o deprindere ortografică proprie textelor slavone de redacţie rusă[3].

Examinând la rândul său criptograma, Mihai Mitu nu mai exprima nicio reţinere în privinţa descifrării propuse de Ion-Radu Mircea. Criptonimul poate fi uşor descifrat „aplicând unul din sistemele folosite de Evstatie de la Putna în scrierile din 1511–1515”[4]. După acelaşi autor,

> „legătura ce se poate face între această criptogramă şi data sistemului criptografic al lui Evstatie (1511–1515) ne poate sugera atât calea pe care a putut pătrunde acest exemplar al tipăriturii lui Fiol la noi (cea «putneană», în orice caz, bucovineană, nord-moldovenească), cât şi datarea aproximativă (primele decenii ale sec. XVI, mai precis după 1515). Nu vedem cum ar fi putut ajunge acest exemplar direct de la Cracovia la Braşov, fără a trece prin Moldova”[5].

Pe marginea comentariilor lui Mihai Mitu, avem de făcut câteva observaţii. Prima priveşte dezlegarea criptogramei, care, potrivit soluţiei avansate de Ion-Radu Mircea, este corectă. Criptograma este scrisă într-o variantă a sistemului denumit cheia grecească, în care **ш** a fost redat prin **б**, iar **б** şi **ъ** prin **ж** (restul echivalărilor

[1] Situată pe fila 2^{v}, sub gravura *Răstignirea lui Hristos*.

[2] *Primele tipărituri chirilice şi incunabulul cracovian de la Braşov*, în *Târgovişte, cetate a culturii româneşti.* Partea I. *Studii şi cercetări de bibliofilie*, Bucureşti, Editura Litera, 1974, p. 124.

[3] Ion-Radu Mircea, *Considérations sur les premières œuvres imprimées à caractère cyrilliques*, în „Bulletin d’Association Internationale d’Études du Sud-Est Européen”, X, Bucarest, 1972, nr. 1, p. 114.

[4] *Din nou despre incunabului cracovian de la Braşov*, în „Revista română de istorie a cărţii”, I, 2004, nr. 1, p. 60.

[5] *Ibidem*.

DACOROMANIA, serie nouă, XIX, 2014, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 60–67

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

sunt cele din forma originală a sistemului respectiv)[6]. Cheia grecească a fost cel mai răspândit procedeu de criptare în trecut, fiind folosit atât în lumea slavă, cât şi la români (în ţările române cea mai veche atestare provine dintr-un document slavon, emis la Târgovişte, în 1499)[7]. Prin urmare, criptograma nu este un produs al „şcolii putnene", unde a activat protopsaltul Evstatie, şi nici nu ne poate furniza vreun indiciu în privinţa datei când a fost scrisă. În egală măsură, criptograma nu poate fi invocată în sprijinul traseului Cracovia → Braşov, via Moldova, pe care l-ar fi parcurs exemplarul şcheian al *Triodului Penticostar* din 1491.

2. Despre o însemnare „rău criptografiată"

La sfârşitul *Coleadnicului* din ms. rom. 5278 (BAR, f. 15[r]), copistul a notat două date, la prima vedere inexplicabile („1789 octovrie 17, nou 1798 16 iulie"), urmate de o însemnare criptografiată (vezi fig. 1). Aceasta ar fi, după G. Ştrempel, „rău criptografiată", permiţându-ne totuşi să desprindem din cuprinsul ei esenţialul: „textul a fost scris de Andrei Popa la anul 1798"[8].

Reproducem pentru prima dată textul criptogramei, însoţit de descrifrarea ei integrală:

Ѯв пънѕ еѠѱє ѠплѠ᷈ ѕв кв ѧїеоѧ шв ѕе пънѕь Ѡѧχ Ѡпцвѡ᷈ ѧїеѠѱѧ ѧоь Ѡъχ лѠъббѱ᷈ иеоє᷈ шв Ѡѧχ . Ѡпцвѡ ѕв ѧ᷈ѕцєχ клкѧ Ѡв᷈ лѱь вѠѧплиѧ. оѧ оє᷈ ѧтїχ „Di când este scos di pi acela şi din când s-au scris acesta al său osăbit velet. Şi s-au scris di Andrei[1] Popa *sin*[2] ot Isacova la let 1798[3]".

[1] Criptat: ѧ᷈ѕцєχ „Andreu"; pentru forma Andrei, vezi mai jos. ◊ [2] Sl., în trad.: *fiul*. ◊ [3] Criptat: ѧтїχ „179?"; pentru data 1798, vezi mai jos.

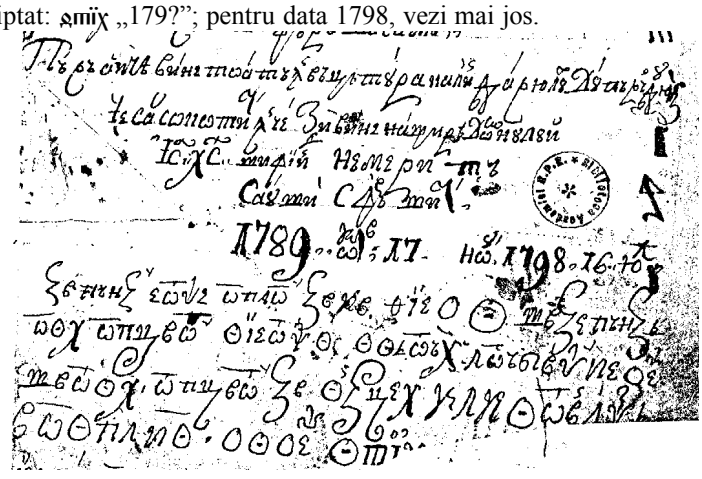

Fig. 1

[6] Pentru relaţiile din urmă, vezi Alexandru Mareş, *Observaţii pe marginea aplicării cheii greceşti în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, în LR, XXXV, 1986, nr. 3, p. 203–204; idem, *Scrierea tainică la români*, Bucureşti, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, [2007], p. 48 (se va cita în continuare Mareş, *Scrirea tainică*).

[7] E. Vârtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii teologice", XVIII, 1966, nr. 5–6, p. 274 (nr. 2).

[8] *Catalogul manuscriselor româneşti*, IV, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1992, p. 252.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

Însemnarea este criptată în cheia grecească, şi anume în forma de bază a acestui cifru[9]. Faptul că G. Ştrempel considera inscripţia „rău criptografiată" s-a datorat foarte probabil formelor mai puţin întâlnite ale unor slove (ѕ, ѧ, н în suprascriere). În două rânduri, pentru notarea lui и, copistul greşeşte: la notarea prenumelui său şi la notarea anului (vezi textul criptografiat şi notele adiacente 1 şi 3). În ambele situaţii, slova înlocuitoare ar fi trebuit să fie в, prin care se redă slova и şi valoarea cifrică 8 a acesteia, şi, nicidecum, χ (în alte exemple χ îl substituie, cum era şi firesc, pe ѳ: ѡѧχ = s-au, ѡъχ = său)[10]. În rest, însemnarea este corect criptografiată.

Decriptarea integrală a însemnării ne lămureşte în privinţa celor două date care urmează scrierii *Coleadnicului*: data izvodului, 1789 octovrie 17 („di când este scos di pi acela"), şi data copiei de faţă, 1798 16 iulie („di când s-au scris acesta")[11]. De asemenea, ne permite să aflăm numele copistului (Andrei Popa, fiul, deci exista, probabil, şi un Andrei Popa, tatăl) şi, la fel de important, numele localităţii sale de proveninenţă: Isacova (în apropiere de Orhei, astăzi Republica Moldova). Prezenţa fonetismelor *di, pi, osăbit, let* şi *velet* nu ne surprinde, acestea fiind caracteristice textelor moldoveneşti manuscrise de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

3. Din nou despre criptogramele crucii

a) Am examinat cu câţiva ani în urmă o versiune slavonă a *Laudei cinstitei cruci* (**Пοχвала ч҃тнοмѳ҃ кр҃тѳ҃**) existentă în *Codicele Bratul* (1559–1560), scriere care conţine explicaţiile pentru criptogramele crucii, adică pentru acele grupe de iniţiale, grupate întotdeauna în jurul imaginii crucii pe unele vechi antimise şi pietre de mormânt, precum şi în xilogravurile unor manuscrise şi tipărituri din veacurile trecute[12]. Publicând textul, am menţionat în aparatul critic diferenţele pe care le prezintă o versiune similară dintr-un manuscris nemţeam, semnalat de V. Brătulescu[13].

O a treia versiune a scrierii, necunoscută până acum, se păstrează într-un manuscris copiat de mai mulţi scribi la Braşov spre sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea (BAR, ms. rom. 5023, f. 395^{r}/1–5)[14]. Scrierea ei s-a efectuat între 1589 şi 1599 de către un copist necunoscut (copistul D în clasificarea

[9] Vezi Mareş, *Scrierea tainică*, p. 37–52.

[10] Greşeala a fost, probabil, determinată de asemănarea formală dintre cifra 8 (redată în alfabetul chirilic prin и) şi slova ѳ, căreia în cheia grecească îi corespunde χ.

[11] Cf. G. Ştrempel (*op. cit.*, p. 252), care susţine că ultima dată nu se acordă cu data 1789, octombrie 15, notată la sfârşitul textului de pe f. 13^{v}. Rămânându-i străină clarificarea adusă de dezlegarea integrală a criptogramei în privinţa semnificaţiei celor două date, autorul plasează scrierea manuscrisului în anul 1789.

[12] *Criptogramele crucii într-o versiune slavonă sud-est transilvăneană din secolul al XVI-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", XXV, 2007, p. 171–182 (se va cita în continuare Mareş, *Criptogramele crucii*).

[13] *Iniţiale şi monograme legate de semnul crucii*, în „Mitropolia Olteniei", XVII, 1965, nr. 7–8, p. 568–586.

[14] Vezi studiul nostru *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*, în *Conferinţele Academiei Române*, Bucureşti, 2003, p. 1–34.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

noastră)[15]. Lipsită de titlu, versiunea de față păstrează numai 7 din cele 36 de enunțuri ale versiunii popii Bratul. O reproducem în continuare, însoțind fiecare enunț de enunțul corespunzător din *Codicele Bratul* (CB), acesta din urmă reprodus între paranteze. Intervențiile noastre în reproducerea textului s-au rezumat la următoarele operații: numerotarea contextelor, așezarea lor unele sub altele, completarea omisiunilor între < >, corectarea greșelilor evidente și însoțirea contextelor slavone de traducerea românească.

1) **Бжїа. блгⷭть бїєⷮ бѣсы** „Harul lui Dumnezeu love̦ște (ucide) diavolii” (CB, 9: **ббббб**: **Бѣлѣгъ Бжїю бїєⷨ бѣсы** „Semnul lui Dumnezeu ucide diavolii”).
2) **Крⷭ̑ть хⷴво, крѣпость црєⷨ крѣпкаа**[1] **кⷯ вѣрє** „Crucea lui Hristos tăria împăraților, puternică pentru credință” (CB, 2: **ккккк**: **Крⷭ̑ть крѣпость Костаи̑тинѫ кь вѣрѣ** „Crucea, tăria lui Constantin pentru credință”).
3) **Възвращєⷱє. вⷯра". вⷯсеⷨ вѣрныⷨ** „Întoarcere în rai tuturor credincioșilor” (CB, 36: **ббббб**: **Въсеⷨ бѣрниⷨ възвращенїа въ раи** „Tuturor credincioșilor întoarcere în rai”).
4) **Хⷭ̑ва, хоруⷭ̑ви хрїстїаномь хвала** „Steagul lui Hristos lauda creștinilor” (CB, 11: **ХХХХХ**: **Хⷭ̑ва хорѫгва хрⷭ̑тїанѡⷨ хвала** „idem”).
5) **Чⷭ̑наа. честь чтуцїⷨ єⷭⷮ**[1] **члⷷкоⷨ** „Cinstita cinste este oamenilor cinstitori” (CB, 12: **ччччч**: **Чⷭ̑ть чⷭ̑тнаа члⷷкоⷭ̑ чьтьциⷨ** „Cinste cinstită oamenilor cinstitori”).
6) **Црⷦ̑вы цвѣть. црⷦ̑вы**[2] **цьвтѣть** „Floarea bisericii înflorește bisericile” (CB, 8: **цццц**: **Црⷦ̑квии цвѣⷭ̑ црⷦ̑кви цьвтить** „idem”).
7) **Поюцимь. покои. под<об>аеть покланѣюцемⷧ сѧ <по>родⷧ** „Cântăm pace (liniște), se cade să ne închinăm nașterii” (CB, 1: **ппппп**: **Под<об>аеⷭ̑. пакы̑. покланѣециⷨ сє, породѫ** „Se cade din nou să ne închinăm nașterii”).

[1] Cuvânt interpolat. ◊ [2] Scris: **црⷦ̑кы**.

În raport cu versiunea din *Codicele Bratul*, care prezintă o compoziție binară, versiunea brașoveană nu conține decât explicațiile, nu și grupele de inițiale cărora le corespund. În plus, datorită schimbărilor survenite pe traseul difuzării textului (plusuri, omisiuni, modificări de topică etc.), structura și înțelesul unor enunțuri s-au modificat. Vezi, de pildă, enunțul de sub 2), care în versiunea din ms. rom. 5023 corespunde unui grup de șase inițiale diferite (**кⷯ̑кⷦ̑кк**), și nu unui grup de patru inițiale identice ca în versiunea popii Bratul.

b) Atragem atenția asupra criptogramelor crucii dintr-un ornament existent în remarcabilul *Tetraevanghel* slavon copiat de Mardarie Cozianul la Mănăstirea Cozia în 1643[16]. Așezat la sfârșitul *Evangheliei după Ioan* (vezi fig. 2), ornamentul prezintă în centrul imaginii crucea surmontată de următorul text: **похвала чⷭ̑тномѫ**

[15] *Ibidem*, p. 8, 13, 20, 31.

[16] Pentru atribuirea scrierii acestui manuscris lui Mardarie Cozianul, vezi studiul nostru *Mardarie Cozianul. Contribuții filologice*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, Editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, București, Editura Universității București, 2010, p. 124–126.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

крⷭтоу. крⷭть х҃ва хрⷭтїанωⷨ оупованїе. крⷭть цр҃кваⷨ похвала. крⷭть иноκωⷨ оуτвржⷭенїе „Laudă cinstitei cruci. Crucea lui Hristos, oamenilor speranţă. Crucea, bisericilor laudă. Crucea, călugărilor întărire”. Realizată în maniera arabescurilor, crucea are la baza ei craniul lui Adam şi este încadrată de următoarele grupe de iniţiale: **с҃в҃ж҃м҃**, **б҃б҃б҃б҃**, **в҃в҃в҃в҃**, **х҃х҃х҃х҃**, **д҃д҃д҃д҃**, **к҃т҃**, **ц҃ц҃ц҃ц҃**, **п҃п҃п҃п҃**, **н҃н҃н҃н҃**, **т҃к҃д҃к҃**, **к҃к҃к҃к҃**, **м҃б҃**, **д҃ж҃с҃м҃**, **м҃л҃р҃б҃**, **о҃о҃о҃о҃**. Pentru majoritatea acestor grupe de iniţiale, explicaţiile ne sunt cunoscute din versiunea *Codicelui Bratul*[17]. Ne vom opri în continuare numai asupra acelor criptograme ale crucii care nu apar în versiunea amintită: **с҃в҃ж҃м҃**, **к҃т҃**, **т҃к҃д҃к҃**, **м҃б҃** şi **д҃ж҃с҃м҃**. Nu cunoaştem enunţul pe care îl acoperă iniţialele **с҃в҃ж҃м҃**. Ultimele două iniţiale ar putea să corespundă enunţului **жизнь мирꙋ** „viaţa lumii”.

Fig. 2

Iniţialele **к҃т҃** sunt dispuse de o parte şi de alta a crucii, în dreptul celor două ramificaţii oblice care pornesc de la baza crucii, sugerând trestia şi suliţa, instrumente de tortură din scena răstignirii lui Hristos. **к҃** = **копїе** „suliţă”, iar **т҃** = **трость** „trestie”, explicaţie care apare pe unele antimise ruseşti[18] (vezi fig. 3).

[17] Vezi Mareş, *Criptogramele crucii*, p. 174–176.

[18] I. D Ştefănescu, *Autels, tissus et broderies liturgiques*, Bucureşti, 1944, fig. 11.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

Fig. 3

Grupul de inițiale **т҃к҃д҃к҃** nu a fost atestată în versiunile cunoscute ale *Laudei cinstitei cruci*. Aceste inițiale ar putea să corespundă enunțului **три крести десница крѣпка** „Trei cruci (aluzie la crucea lui Hristos și ale celor doi tâlhari), dreapta tărie”.

Inițialele **д҃ж҃с҃м** = древо жизни спасение миру „Lemnul vieții, mântuirea lumii”, explicație preluată dintr-o versiune sârbească a *Laudei cinstitei cruci*[19].

Inițialele **м҃б** par desprinse din grupul de inițiale **м҃б҃г҃** (= Меч бесом губитељ“ „Sabia, pierzătorul diavolilor”), întâlnit, de asemenea, într-o versiune a scrierii precitate[20]. **м҃б** ar putea semnifica **мечъ <на>бѣсы** „sabie <împotriva> diavolilor”.

Deși nu sunt înregistrate în ornamentul *Tetraevanghelului* de la Căldărușani, inițialele **г҃а** apar uneori în compoziția criptogramelor crucii, ca de exemplu pe piatra de mormânt a marelui ban Stepan (= Ștefan din Cioroiași, mort la 11 decembrie 1573), aflată la Mănăstirea Bucovăț[21]. Ele încadrează de regulă craniul lui Adam, aflat la baza imaginii crucii, și reprezintă prescurtarea prin sigle a sintagmei **Глава Адама** „Capul lui Adam”. Alteori, craniul lui Adam este încadrat de

[19] И. Јастребов, *Подаци за историју цркве у старој Србији*, în „Glasnik srpskog učenog društva”, књига XL, 1874, p. 200.

[20] *Ibidem*.

[21] P. V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XIV,1913, p. 14; cf. Mareș, *Criptogramele crucii*, p. 180, fig. 2.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

iniţialele **гл** şi **ад**, cu aceeaşi semnificaţie (vezi fig. 4: piatra de mormânt a lui Ion, fiul lui Neagoe Basarab, de la Mănăstirea Curtea de Argeş)[22] sau de iniţialele **г** (ori **гр**) şi **в**, prin care se prescurtează cuvântul slavon **глава**[23].

Fig. 4

c) Pentru raritatea exemplelor de acest fel, semnalăм şi imaginea crucii încadrată de douăsprezece grupe de iniţiale din ms. sl. 494 (f. 87[r]).

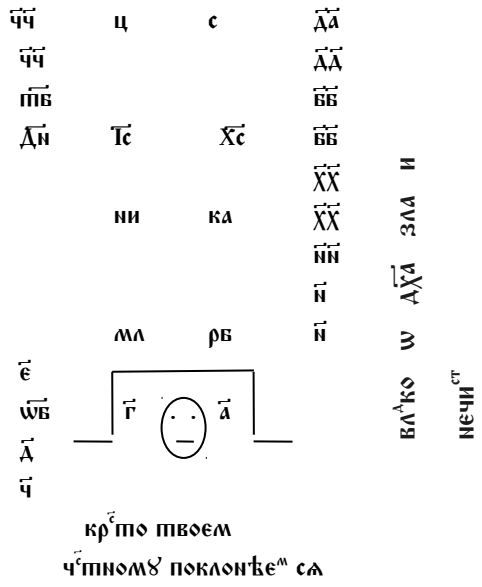

Fig. 5

[22] Victor Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe de la Argeş*, Bucureşti, 1942, p. 13, fig. 9; cf. Mareş, *Scrierea tainică*, p. 65, fig. 8.

[23] Vezi ms. rom. 3473, scris de Mihaiu în 1673, f. 17[v] şi 18[v].

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)

Sub cruce e reprodusă o inscripție în limba slavonă, a cărei scriere continuă pe verticală în partea dreaptă (vezi fig. 5). Traducerea ei este următoarea: „Crucii Tale cinstite ne închinăm, Doamne, de duh rău și necinstit”. Urmează în continuare câteva scurte rugăciuni în care este invocată puterea izbăvitoare a crucii (*incipit*: **кр҃ть ч҃тныи х҃вь прѣвѣлы ми побѣдаєть прочїи въсѣка непрїезне** „Crucea cinstită a lui Hristos m-a condus să învingă toți ceilalți diavoli”; *desinit*: **избави раба своєго им҃ѧ ѿ зла дх҃а и ѡ зла ча҃** „Izbăvește pe robul tău, zi numele, de duh rău și de ceasul rău”, f. 88^{v}).

Cu excepția inițialelor **цс** (= **царь славии** „împăratul slavei”)[24], restul grupelor de inițiale ne sunt cunoscute din versiunea brașoveană a *Laudei cinstitei cruci*. În cazul a două dintre aceste grupe de inițiale, reproducerea a fost deficitară, în sensul că s-au omis inițialele finale. Astfel, grupajul **т҃б҃д҃н҃** este incomplet, forma integrală fiind **т҃б҃д҃н҃б҃х҃** = **трьѝ богатноє дрѣво на немже възнес҃исе х҃с҃** ”Trei lemne bogate pe care s-a înălțat Hristos”[25]. Grupajul **є҃ѡ҃б҃д҃ч҃** diferă de forma originală **є҃о҃д҃ч҃к҃х҃** (= **єлєна**, **обрѣтє дрѣво чь҃тно кр҃ть х҃вь** „Elena a găsit lemnul cinstit al crucii lui Hristos”[26]) prin omiterea ultimelor două inițiale și prin înlocuirea lui **о** (sau **ѡ**) prin **об** (primele două inițiale ale cuvântului **wбрѣтє**). Chiar și în această formă trunchiată, grupajul respectiv are înțeles de sine stătător.

CRYPTOGRAPHIC DETAILS
(*Abstract*)

The author’s considerations try to answer three questions, viz. (1) whether the cryptogram written on the copy of the *Penticostal Triod* (Cracovia, 1491), treasured at Șcheii Brașovului church, belongs to the Greek key system, (2) the complete de-ciphering of the cryptogram in the Romanian manuscript 3278 (Romanian Academy Library), and (3) the publication of the Slavic version of the *Praise to the Worthy Cross* from the Romanian manuscript 5023 (Romanian Academy Librabry) and the explanations supplied to various cryptograms of the cross found in the Slavic manuscript 13 and the Slavic manuscript 494 (Romanian Academy Library).

Cuvinte-cheie: *criptografie, cheia grecească, Laudă cinstitei cruci, criptogramele crucii*.
Keywords: *cryptography, Greek key, Praise to the Worthy Cross, cryptograms of the cross*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13

[24] Vezi И. Јастребов, *op. cit.*, p. 200.
[25] Vezi Mareș, *Criptogramele crucii*, p. 176.
[26] *Ibidem*, p. 175.

BDD-A1706 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:26 UTC)